

ЕТНОБИОГРАФИЈА ЈЕДНЕ
ОРАВЧАНКЕ: АНТРОПОЛОШКИ
КОНТЕКСТУАЛНИ ПРИСТУП ТЕКСТУ

Филозофски
факултет
Београд

Кључне речи: антропологија, аутобиографија, етнобиографија, аутобиографија као говор, наратив, етнографија, Ораховца у Боки которској

Апстракт: Предмет ове студије случаја је лични извор писан у првом лицу, који је био откривен и добијен у току етнографског истраживања традицијске народне културе и прошлости Ораховца у Боки которској. Циљ анализе је да се изнесу на видело специфична обележја аутобиографске стратегије приповедачице и да се она доведу у везу са чиниоцима социо-културног и историјског контекста. Наративна анализа текста и антрополошко тумачење контекста треба да покажу оправданост формалног смештања овог животнисторијског сведочанства у категорију антрополошке етнобиографије.

Ово је покушај предочавања другима једног првобитно приватног личног сведочанства, произашлог из „домаћег мајсторисања“ обичне жене из народа, социјализоване/енкултурализоване у патријархалној сеоској средини Боке которске. Он, сажето речено, говори о њеном животном сналажењу „између историјског и личног времена“ (Litvinović 2001). Документ има референцијалну функцију и подлеже уобичајеној научној критици извора. Као наративно обликован текст, он јесте дело инвенције и фикције, замишљања а не измишљања, али није апсолутно аутономан и независан од типа културне традиције која је обликовала личност његове ауторке, са њеном склоношћу повесним причама, генеалогима и епизици у усменој предаји. Аутобиографије су увек и културни текстови.

У оквиру социјалне и културне антропологије могу се разликовати две главне категорије текстова о сопственом животу: тзв. колаборативна аутобиографија (Radin 1999; Krupat 1985; израз „етнобиографија“ користи Hoefel [2002: 31] као ознаку емергентног, хибридног и поливокалног жанра¹ који репрезентује Cruikshank [1990] и рефлективна аутоетнографија самих антрополога [нпр. Murphy 1990; Gogunović 2012]), чија је лична прича/историја релевантна зато што је интринзично повезана са њиховим професионалним идентитетом, етнографским искуством и аналитичко-интерпретативним писањем (Okely, Callaway 1992). Антрополози, бар већина оних који се

1 Међутим, сарадничка аутобиографија, било да је унивокална или поливокална, по дефиницији је хибридна појава, резултат сарадње између истраживача и субјеката и артикулације „два начина производње текста“ двеју различитих култура или традиција (оралне и писане).

баве овом темом, сматрају да је аутобиографија културно специфичан наративни жанр, а не природна и универзална форма у описивању и тумачењу индивидуалног искуства. Просечан читалац је, међутим, склон да приступи животној историји са предужењем о томе како треба да изгледа нечији исказ о сопственом животу да би се он могао сматрати адекватним. Модели који су му већ познати и блиски потичу из модерне европске и америчке традиције аутобиографског писања, у којој писац хронолошки приказује догађаје из сопственог живота и своја размишљања о себи и свом животном путу предочава као својеврстан „обред прелаза“ или „излазак из таме у светлост“. Мада је овај модел новијег датума чак и у европској култури, појавио се на крају 16. века у протестантској средини у Енглеској (Trilling 1990: 41), он се толико уврежио да је постао такоређи „природан“ и очекиван.

Колико су предвидљива очекивања читалаца од овог жанра постаје очигледно у сусрету са усменим наративима и текстовима из других културних традиција, а изузетак од оваквих предужења нису били ни антрополози (White 1943: 326, 327; Rosaldo 1976: 147, 148). У многим друштвима без писма у различитим деловима света, каква су, на пример, она народа Акома на југозападу САД, Кунг Сан у пустињи Калахари, Илонгота на Лузону и Мамбила у Камеруну, причање о сопственом животу (посебно у форми интимне личне исповести) не постоји или није уобичајено и нема ону вредност која се приписује традиционалним жанровима усменог приповедања. Али, чак и у њима било је могуће добити релевантне, мада увек од контекста и ситуације зависне, врсте животних прича, као што сведоче искуства Марџори Шостак у раду са Нисом (Shostak 2000), Рената Розалда са Тукбавом и Дејвида Зајтлина са старицом Дико Мадлен (Zeitlyn 2008). Антрополошка проучавања указују да су животне историје тесно повезане са културно специфичним схватањима особе, личности и сопства, те да њихови облици на сличан начин варирају од једне културе до друге.² У овом смислу користим израз „етнобиографија“, у недостатку бољег.

Лични извор коме посвећујемо пажњу писан је у првом лицу и објављен је у монографији *Autobiografija u kontekstu: ogled iz etnografske antropologije* (Gorunović 2014: 219–264), која говори о локалној, претежно српско-црногорској и православној заједници у Ораховцу, општина Котор. „Уоквирен“ је сажетим коментаром приређивача и пропраћен етнографско-историографским напоменама, чија је сврха допунско објашњење главних догађаја, појава и личности описаних или само поменутих у аутонаративу, али је изостала анализа текста.

Име приповедача је право а не измишљено и користим га са њеним допуштењем, али и из два начелна разлога: прво, зато што

2 Антрополошко писање, поред специфично научних циљева, постиже и то да имена етнографских субјеката из реда обичних људи буду не само запамћена, за разлику од већине њихових анонимних савременика, већ и да се карактери из њихових наратива „уселе у наш живот“ на начин имагинарних ликова из фикционалне етнографске прозе и уметничке књижевности.

аутобиографија као нефиктивни жанр почива на троструком идентитету имена писца, приповедача и јунака; друго, зато што се у црногорској средини велики значај придаје личном и породичном имену и угледу, вештини говорништва и приповедања, као и групном памћењу. Упознала сам Милену приликом првог етнографског истраживања у Доњем Ораховцу 2003. године. Била је један од водича на терену и главна информанткиња у мом проучавању локалних специфичности народне културе и прошлости Горњег Ораховца у 20. веку. Тада ми је својевољно поклонила откуцан рукопис животне приче. Будући да је био добијен и накнадно поткрепљен разговорима са информанткињом у току етнографског истраживања на терену, склона сам да га уврстим у етнобиографију, иако није настао на начин који је уобичајен за жанр животне историје у етнологији и антропологији³.

Садржај документа се може посматрати као веома „густ“ индивидуални извештај о мноштву узајамно повезаних и надличних тема: месту, начину живота и обичајима, историјским догађајима и учесницима, друштвено-културној промени итд. Посветићу се оним обележјима текста која неки научници сматрају „споредним“ и променљивим условима аутобиографског чина (Nigl 95–96), а која су, према Вилијаму Хауарту (Howarth 1974: 366), заправо главни, конститутивни елементи аутобиографске стратегије: *лик/карактер* (аутопортрет), *техника* (језик, стил, структура) и *тема*, „оне идеје и веровања који дају аутобиографији њено значење, или је бар чине конзистентном репликом писца“. Карактер треба разликовати од писца зато што он наступа у двострукој улози, као наратор и протагонист приче. Ове две функције лика/карактера имају исто лично име, али не деле исто време и простор. Тема потиче из опште животне филозофије писца, његовог религијског уверења, културних схватања или политичке идеологије; али иако је лична, она је и репрезентативна за тип културе и историјску епоху. Ова три елемента – карактер, техника, тема – делују тако што се непрестано надопуњују у аутобиографији, али Хауарт сугерише да их је најбоље анализирати у низу. Сваки од њих се односи на одређени аспект композиције: карактер на писца, техника на дело-текст, а тема на читаоца. Анализом начина на које аутобиограф „оркестрира“ ове елементе у низу, од мотива преко метода до значења, може се у општим цртама описати његова стратегија.

Миленин животопис није написан да би био објављен или предочен јавности; то је врста тестаментa, лично сведочанство за садашње и будуће нараштаје потомака. То је и она врста „једноставне и искрене историје сопственог живота“, коју је Торо (1981: 3–4) захтевао од

3 Животна историја је најчешће усмени наратив у првом лицу који настаје, намерно или ненамерно, у процесу антрополошког истраживања на терену. Етнограф који иницира и у извесној мери контролише интервјуе са једним информантом или више њих прави записе/снимке казивања, а потом транскрибује, преводи, анализира и тумачи тако створен текст као документ у тематизацији одређене појаве и научног проблема. Етнобиографије могу настати и тако што појединци на захтев истраживача запишу своју животну причу у вернакулару, или независно и самоиницијативно, као у случају моје информанткиње.

сваког писца, историја „какву би, из далеке земље, послао сродницима“. Она одговара опису аутобиографије као личног животно-историјског сведочанства које обједињује животну причу и самоприказ (Nigl 2009: 91, 95). Ако је „чиста“ аутобиографија усмерена на „унутрашњост“, а мемоар на „спољашњи свет“ (Грдинић 2003: 668), онда овај документ има сложенију структуру: у њему се преплићу животна прича и самоприказ, мемоар (лична сећања на Други светски рат и послератну транзицију) и породична хроника до 2000. године⁴.

Ако је тема аутобиографије, као што каже Хауарт, *живот у најширем смислу*, главне теме ове аутобиографије су *живот, рат, страдање и судбина*. У приповедању доминира озбиљан тон, каква је и личност приповедача. То је карактер самопрегоран, одговоран, усмерен ка другима („*za sve se Milena zove u pomoć i savjet*“), саосећајан и надасве забринут, који вазда стрепи од неког новог „зла“ – природне катастрофе или братоубилачког рата.

Ja sam u ove moje 70 godina svega dosta preživjela, čula i videla, ovo što sam napisala samo je jedan manji dio sjećanja, pjevanja i tugovanja. Ali što se duže pamti. Po onoj narodnoj, dobro se dugo pamti, a zlo još duže. Sad nam ostaje da čekamo kraj ove 2000. godine pa onda ćemo dalje da pišemo. Ako ne izbije vulkan. A ja bi trebala više da zaspim pa da se ne probudim dokle je još ovo mirno i ova djeca živa i sitana.

Лично, интимно ја приповедачице је потиснуто и подређено *друштвеном ја*, које се гради кроз односе између особе и њеног непосредног окружења – примарне и секундарне породице, сродничке групе, локалне заједнице⁵. Манифестује се у виду личне елаборације друштвених улога: прворођено дете, најстарија ћерка (Милена Радова) и сестра; супруга, домаћица (Милена Јовова), снаха у кућној заједници и мајка три кћери; партизанска курирка за време рата, а у послератном периоду активисткиња која окупља неписмене жене „*da uče slova*“ и слушају предавања о „*vaspitanju djece, kuvanju kolača, šivenju, higijeni*“; учесница локалних радних акција, домаћица и кључарка Цркве Св. Ђорђе, ашченица на свадбама и погребник на сахранама итд. Неке од ових улога се преплићу са маркерима *колективног ја* приповедачице, као што су социјална филозофија правде и једнакости⁶ („*samo sam*

4 Сви заједно релевантни су као допринос индивидуалног памћења општијој категорији *социјалног памћења* (Asman 2011: 36). Приповедачица припада календарској генерацији 1929. и „културноисторијској генерацији“ (Litvinović 72, 73) која је одрасла у културној епохи предратне Југославије, доживела светски рат и стасала у другој, модерној епохи (послератна ФНРЈ, период обнове земље и изградње новог друштвеног система).

5 Према резултатима психолошких истраживања (Kasiop, Patrik 2014: 93), одговори људи на питање „Ко сте ви?“ могу се разврстати у три основне групе: *лично, интимно ја, друштвено, релационо ја и колективно ја*. Милена је на ово питање у нашим разговорима одговарала увек исто: „Ја сам полуписмена чобаница и домаћица“. Али, та чобаница је некад читала историјска, етнолошка, верска и књижевна дела, иако је једина референца у њеном наративу Његош, што је и очекивано.

6 Била је члан Савеза бораца док је нису исписали, али не и члан СК.

vjerovala u pravdu da svak mora da živi i da je svak isto postao na ovoj zemaljskoj kugli“) и етнички и верски идентитет.

U Orahovac, Donji i Gornji, poginulo je za četiri godine 25 druga. Starih i mladih, muškaraca i žena, a najviše momaka. Svak žali svoje, a ja svijeh, takva sam od rođenja i žaliću do smrti. Zašto pravi narod mora da strada? Sada kad čujem kako naučeni ljudi kažu istorija će da pokaže, ja samu sebe pitam kad će ta istorija pravde doć za bijedni narod?

Pogibija u ratu svih naših rodaka i prijatelja. [...] To su sve bile za mene tragične, nenadane smrti i sahrane jer sam svud sa svakom porodicom dijelila tugu. Okupala i obukla 15 mrtvaca, muškaraca i žena, po dva dana i noći nijesam lijegala, sve je bilo tužno i teško, ali se izdržalo, ove najtragičnije smrti i sahrane, a prirodne smrti neznam ni broja moje i Jovove rodbine koliko je bilo tuge. Ne znam koliko sam sa muškarcima otvorila grobnica i skupila kostiju, prenjeli u nove grobove, sve po redu.

Милена је свој аутобиографско-мемоарски рукопис почела да пише непосредно након почетка интервенције НАТО против СРЈ и прославе свог 70. рођендана у породичном кругу. Опис „тужне“ породичне вечере тог 25. марта 1999. је непосредан и световни, али је симболички ефектан, кадар да призове митопоетске слике и повесне теме из „великих прича“ (Abot 2009: 86), као што су мит о *последњој вечери*, есхатолошке нарације о крају 20. века и миленијума и „зло прољеће“:

Pa su mi kćeri i zetovi, unučad, brat i sestre spremili večeru, kupili poklone, sve da ja ne znam, da me iznenade i sve je bilo lijepo organizovano i spremljeno. Ali su bili brži NATO bombarderi i sve iznenadili i počeli da ruše. Ja sam došla sa čobanovanja i moje najbliže, više od 20 druga, našla za stolom, mene je bilo veliko iznenađenje što su se skupili, a svima ostalima što se ratuje. Večera je bila dobro spremljena, ali se tužno pojela, sa početkom rata. Svi smo se slikali da imamo za uspomenu moj sedamdeseti rođendan i početak zla pred kraj dvije hiljadite godine.

Људи чије се биографије у великој мери преклапају и који деле заједничка искуства могу са мало речи да пренесу једни другима велику количину смислених информација, такорећи телеграфски. Има извесне ироније – с Миленине стране вероватно ненамерне али, упркос томе, са значајним ефектом у значењу – у томе што је баш 1. априла 1999. почела да пише своју „историју/истину“: „Dan za varanje, 1. 04. 1999. godine, a ja pišem istoriju [precrtano i dodato: istinu]“⁷. Ово је уједно наслов њене аутобиографије; егземпларно обећање да ће говорити истину, на којем почива „аутобиографски споразум“ између писца и читаоца (Ležen 2009); спонтана језичка игра и микронаратив који завређује цео један есеј.

7 Ово колебање између „историје и истине“ у наслову подсетило ме је на једну етнографски поучну анегдоту о ловцу из племена Кри, који је дошао у Монреал да сведочи на суду; требало је да опише свој начин живота. Кад је приступио полагању заклетве, оклевао је и рекао: „Нисам сигуран да могу да кажем истину... могу да кажем само оно што знам“ (Clifford 1986: 8).

Сенка новог рата и неизвесност, након распада СФРЈ и ратова у деведесетим („ovo zlo prije 10 godina“), поново су евоцирале трауме из њеног детињства за време Другог светског рата. То је био повод да запише најпре своја сећања на Шестоаприлски рат и капитулацију Југославије, италијанску окупацију и устанак 13. јула, немачку окупацију након капитулације Италије, а потом и на цело раздобље живота у току којег су се историјски смениле три Југославије (ФНРЈ 1945, СФРЈ 1963, СРЈ 1992). Као што наглашава Абот (209), „jedino putem narativa mi možemo spoznati sebe kao aktivne личности koje postoje u vremenu“.

Поčinје распад Југославије. Боžo [девер] умре 25. 12. 1990. године. Јово почне naglo да слаби од секирације рата, јер му је доста било од 1941. до 1945. године, преживјели су сваке муке, обојца су добили обилежје, заслуге за народ. Јово се увјек секирао, неправда од свега, рат па земљотрес [1979] па поново рат. Тек се мало средили, кућу сазидали, кћери завршиле школу, удале се, добили седмеро унућади. [...] Јова доктори смјесте у болницу јер је теški бољесник. Остане само 8 дана и бива отпуштен кући, јер треба болница да има мјеста ако буде ранјеника. Јово доста бољестан, не лежи, стално се креће, по обичају не мисли на смрт, иде уз брдо, иде по селу обилази породице као да се опраштао. Тако је и било, водимо га у Дом здравља прима инјекцију, инфузију, поново у болницу, ја с њим останем цијелу ноћ, љекари дали што се може помоћ, помоћи нема, велики зној, али Јово ништа не поминје о смрти. Само ујутро око 3 сата ми је рекао, ти га ноћас нећеš лијегат него око мене и тог јадног деда, јер су још у собу била два тешка бољесника, па ми је једна сестра рекла, како сте ноћас у лијепо друштво упали. Ујутро 7. 11. 1991. године у 5 сати Јово испружи лијеву ногу и рече „што ово би“ и затвори очи, и заврши све своје муке које је преживио у своје 72 године живота. [...]

8. 11. 1991. године завршава се наших 45 година мукотрпног живљења. Имало је лијепих и веселих дана, иако је била бједа и велика мучка послије рата да се нешто створи. Били смо млади и сложни, па рад и слогa увјек побјеђује. Тако је нам младост прошла по оној старој пјесми „Ој младости лудо доба брзо ли ми прође, а старости теško доба брзо ли ми дође“.

Наратив се завршава сетном медитацијом о пролазности живота, старости и „чекању“ (Лалић 1995) и сугестивном пасторалном сликом која „наговара“ на рефлексiju о народу-крду, „црвљању“, ништавилу (Крстић 2008: 112):

Dani prolaze, starost dolazi. Tuga stoji, она се не може избрисати мaramicom као сузе. Било је веселих дана свадба, слава, бабина, игранки, посјела, ријетких путовања, све је било лијепо у манјини поред туге. Докле се младо и здраво све се лакше подноси. Увјек сам мислила биће боље, тако је и било докле није ово зло почело прије 10 година. Сада ја не знам што чекам ни зашто живим. *Idem kod ovih koza, gledam kako brste i pasu ovu šumu i travu, па razmišljam, ко је већа животinja народ или стока. Стока се храни за корист да се ми хранимо, а од народа само црви имају корист да се хрaне. Postajemo од ништа и завршавamo на ништа.* Мајка земља дала, земља узела. Таква је љуска судбина, од увјек су се људи грабили и свадали, око земље и жена.

Рођена је 1929. у горњеорачовачком засеоку Убалац, источно од Рисна и Леденица, као прво дете Ане (Вукасовић, р. 1906. у Степену) и Радивоја Дабижиновића. Дабижиновићи су били једино братство

које је живело у Убалацу, са укупно четири дома и лозе, чији су се преци доселили, највероватније, у 17. веку из Херцеговине.

Roditelji su mi bili nepismeni jer tada nije bilo škole u Gornji Orahovac. Moj otac je bio sirak sa majkom i babom. Moj dede Četko Dabižinović pošao je u Ameriku, Argentinu 1903. godine, tamo živio i radio dvije godine i poginuo. Tamo je sahranjen na groblju u Buenos Ajires, gdje su naši ljudi sahranjivani. A moj otac Radivoje, rođen je 3 mjeseca poslije odlaska svog oca u Ameriku, tako da su ga podizale majka i hroma baba. Kad je počeo u školu trebao je 3 sata da pješači. Tada su djeca ubili jednog dječaka i njegova majka koja je već bila ukopala starijeg sina, nije htjela da ga šalje u školu, a nijesu imale ni mogućnosti, to je bilo pred početak Prvog svjetskog rata.

Majka mi je bila iz imućnije kuće Petra Vukasovića. Ali ona je bila deseto dijete, 2 sina i 8 kćeri. Djevojke tada nijesu odile u školu. Tako su moji roditelji Radivoje i Ana, po tadašnjim običajima očeva i stričeva, preko njihove volje vjenčani januara 1927. i tako je počeo njihov mučenički život.

Сви подаци у наративу су проверени у доступним изворима и тачни. Почетком 20. века је постојала само народна основна школа у Подоравцу. Зграда основне школа за децу у Горњем Ораховцу је изграђена тек 1921. у Кљавићима, на земљишту које је за ту сврху уступио перашки и ораховачки парох Милан Ратковић, који је вероватно крстио Милену. Одељак о рођењу садржи мотив који формално подсећа на образац из фолклорних прича о рођењу јунака/јунакиње повезаном са неким поремећајем у природном циклусу/поретку, или важним пророчанством о јунаковој судбини⁸:

Kad sam se rodila, bila je velika hladnoća i snijeg, nezapamćena u ove naše krajeve, tako su mi pričali moji roditelji i baba. Svi su se čudili kako sam preživjela na takvu hladnoću. Tada su se žene porađale u kuće, pored ognjišta, nije bilo ni doktora ni babice, samo po neka starija žena koja je već bila izrodila dosta djece i imala znanja i hrabrosti da drugima pomogne. Moji su mi tada pričali da sam bila tako iscrpljena da su isti dan pošli u drugo selo po kuma da me stave u mali krst, da ne umrem bez krsta, tako je tada bio običaj. I sutra dan je stigao sveštenik i bilo je krštenje i evo dočekah 70 godina.

Податак је, међутим, историјски и тачан. Зима 1929. је у целој земљи, региону и већем делу Европе била „зима столећа“, са изузетно ниским температурама, јаким ветровима и великим снежним падавинама. Поједини делови земље су били одсечени, путеви завејани, а у селима и варошима је запретила глад. Снег је поново пао на Бурђевдан, на процветала дрвета воћа и уследила је још једна гладна година: „Зима подави сиротињу, стару чељад, болешљиве, и глаћу помори овце и говеда по селима“ (Лалић 80).

⁸ Овај мотив се јавља у животним причама и психобиографијама из различитих културних традиција, нпр. у аутонарацији о рођењу *Crashing Thunder*, где има улогу скрипта о необичном и изузетном човеку који усмерава психосоцијални развој јунака: „and from them on I felt that I must be an uncommon person“ (Radin 4).

Држава у којој је Милена рођена почела се од јануара те године називати Краљевина Југославија, а Зетска област, у чијем саставу је била и Бока которска од 1922, преименована је у Зетску бановину. Приближно у то доба (1931), парохија „оравачка без Љуте и Добро-те“ је имала 439 становника; 1934. у Горњем Ораховцу је било 45 до-мова и 222 становника.

Kuće su bile ozidane od kamena, neke na izbu, pola prizemlje, a pola sprat – то је било да се користи у конобу стока, да би било више сувоте под једним кровом. Већина су биле покривене циглом, а остале slamом. Унутра су биле lijepo уређене јер су из ових наших села људи одили свуда по свијету, а највише у Америку, у Аргентину. Свака кућа је била добро опремљена: све што је потребно да има једно домаћinstvo, за славу, свадбу и сахрану.

Наталитет је, како се може видети, био висок, али исто важи и за морталитет новорођенчади и мале деце. Смрт неког од укућана, ближих или даљих сродника, била је саставни део дечјег искуства:

Tako sam ja imala dosta tužnih i teških dana od malih nogu, prvo majčina žalost kad mi je umro prvi brat Nedeljko [1932], imala sam tada tri i po godine i danas se sjećam jадnog događaja, ne svega. 1941. godine umre ujak od 37 godina starosti, dolazi rat, ostali mu stari roditelji, bolesna žena i troje малолјетне дјеце. Мамину жалост и куканје и данас осјећам послје мамине смрти, жалост и туга мамина се не заборавља.

Рано детињство је провела уочи рата, „у бједи и сиromaштву, најстарија од осморо дјеце, три брата и пет сестара. Живјели смо од земљорадње и стоке. Земље мало, стоке још мање, јер није било простора ни рашњака за више стоке“. Као најстарије дете у породици, почела је да чува стоку у петој-шестој години. Основно школовање у Кљавићима (1936–1940) било је нередовно:

[...] imalo mi je sat i po да пјешачим када је lijepo вријеме, а кад је snijeg nisam ни одила јер из мог села није било ђака, сви су били одрасли, а моја браћа и сестре млађи. У јесен, septemбар и октобар, требало је да чувам стоку јер су родителји завршавали пољопривредне послове. Тако да сам ја мало дана одила кад је било lijepo вријеме, тако је било и у прољеће кад почиње да се ради пољопривреда и остало. Моје учење је било на час у школу и увеће према ватри или male лампе, ако је имало petrolја.

Tada је било 6 разреда у једну учionicу, један учитељ свима је предавао. Zвао се Krsto Đurović, родом из Bjelopavlića, био је прав и добар човек, komunista, предавао је и vјeronauku. Ја сам била одличан ђак, али пошто је требало да брат и сестра пођу у школу, ја сам већ била јака радна снага од 11 година. Код куће је било важнијих послова, требало је хранити већ бројну породицу. Треба да се donese лјекарско увјерење да сам bolesна да не могу да похађам школу, 4 разреда је доста, знам сва слова. Tada сам пошла други пут у Kotor са мајком и ђедом Petrom код доктора Filipa Lazarevića, kuma мог ђеда и dao ми је потврду да сам nesposobна да похађам школу. Zавршила сам четри разреда и даље се није могло.

Миленино позно детињство и пубертет се подударају са периодом рата. Имајући у виду њена рана искуства, породично сиромаштво и рад-не обавезе чобанице и ђака пешака, закључујемо да је дотад развила

особине резилијентности и марљивости, усвојила став послушности према старијима и прихватила одговорности наметнуте најстаријој ћерки у породици у којој је до 1940. године било шесторо деце; у зиму 1942. родиће се у избеглиштву „još jedna gladna usta“, син Момир. Такав је био образац социјализације у сеоској породици: деца су морала да обављају послове у домаћинству и на имању, да се рано осамостале и да прерано сазру. У традиционалној, патријархалној породици (проширена или задруга), положај чланова је био одређен узрастом и полом, али је критеријум пола био јачи; став о супериорности мушкараца је био посебно наглашен у регијама са ратничком традицијом и братственичком организацијом (Stein-Erllich 1966: 32, 33).

У октобру 1940. Миленин отац је био мобилисан у резервни састав војске, а у домаћинству је остало деветоро чланова: његова мајка и стриц, супруга и шесторо деце. У наративу се смењују садашње и прошло време, а јунакиња се јавља у улози путнице која 12. априла 1941. сама, на позајмљеном магарцу, „ћера“ дрва у Пераст, у атмосфери општег расула и повлачења војске:

Kad sam ja vidjela u Perast tu jednu vojsku kako pješke ide, jedna prema Kotoru, a druga prema Perastu i Risnu, došla sam pred jednu kuću i ostavila drva i povela tuđe magare da sklonim da ga vojska ne potjera, onda sam pošla u jednu prodavnicu da pitam što se dešava. Taj trgovac Gojko Vujačić sve mi je objasnio, da je propala država i đe mi je majka da ide u Risan da uzme brašna, ja sam odgovorila da nemamo više para, da smo kupili jednu vreću od 50 kila. Tada sam saznala da su otvoreni magazini da nosi svak ko što može i radi što hoće. Ja sam pošla, uzela magarca da idem kući. Ћujem kukanje, zatvaraju prozore i vrata, sad dolazi italijanska vojska.

Dolazim kući, nalazim tatu, došao u vojničku uniformu, donio pušku i 20 metaka. Sad nastaje zlo, okupacija.

Ово прво самостално путовање је егземпларно, као први испит на путу одрастања и као најавна њене пешачке одисеје, улоге курирке и водича на опасним путевима ратног подручја, између партизанских стража и италијанских, односно немачких и четничких заседа. Нараторка описује атмосферу страха, ишчекивања и напетости, појачану наизменичном употребом садашњег и прошлог времена – као што каже Хауарт, чак и најједноставнији стилски избори времена непосредно имају значење јер доводе до крупнијих ефеката, слично ефектима метафоре и тона – све до јула 1941, када окупаторска италијанска војска први пут долази у село, врши претрес и пљачка, али „нијесу нашли оруђја и отишли“. Кулминација наступа у време устанка 13. јула „за krst časni i slobodu svetu“ и првих жртава „у нашем крају“:

U susjednom selu Ledenicama uhapsili su i poslije mučenja ubili momka Boža Miletića. Njega su нашли na spavanju, нашли mu оруђје, повели ga u nepoznatom pravcu i ubili. Tog čovjeka sam poznavala, jedan brat među pet sestara, i nikako nisam mogla da shvatim kako to da i nevini ljudi stradaju. Od toga dana do danas ta nepravda stoji u mene. Zar ne postoji pravda na svijetu? Zašto je Bog stvorio ljude da ovakva zla rade? Valjda zato što se zemlja okreće, pa kad dođe okle je krenula sve nanovo.

Овим аутореференцијалним коментаром успоставља се директна веза између времена приповедања и времена у причи, између личности нараторке и карактера дванаестогодишње јунакиње. То је исто-времено и прва експлицитна формулација рекурентне егзистенцијалистичке теме у наративу: запитаност о пореклу зла у људском свету. Захваљујући овом мотиву помаља се битно обележје карактера приповедачице: склоност рефлексиви о искуству екстремног феномена какав је рат, у светлу етичких питања о узроку страдања појединаца и „биједног“/„ргавог“ народа⁹, правди и неправди, судбини и недокучивости божанске промисли у несигурном и опасном свету. На ову причу надовезује се друга, о „teškom avgustovskom danu“ 1941, који је „proteкао u strah i jade“ због казнене експедиције италијанске војске у Вељем Селу и Убалацу. Она се окончава ауторефлексивним коментаром из којег сазнајемо нову појединост о *личном ја* – да је приповедачица највећи део живота патила од јаких главобоља са мучнином и да овај симптом генерички повезује са претрпљеним страхом, узбуђењем и глади у ситуацији велике опасности по сопствени живот и животе сродника и сељана:

Tog dana je mene zaboljela jako glava da sam jedva došla kući i takva muka i jaka glavobolja me uvijek pratila za svako uzbuđenje i nepravdu i zlo, do mojih šezdesetih godina starosti; sad me manje boli glava, ili sam luđa ili pametnija, neznam.

Као курирка између Ловћенског и Орјенског батаљона и илегалца у приморју, Милена стиче нове другове и другарице, машта о одласку у бригаду и поистовећује се са младим женама борцима: њени „идоли“ су Јаглика Лепетић, Дара Лазовић, Љубица Данчуловић и чувена Јока Бећир. У партизане је нису пустили јер је била „нејака а требало је и код куће радит“. Посла није недостајало: „Meljem žito, pletem čarape, donosim drva jer vatra stalno gori da se suše borci. Ja opet vodič, bosa pred četom od sela do sela“.

Jednog dana [jesen 1944] došli su Englezi sa Dragalja da izvide gdje se nalaze Njemci, njih dva oficira i jedan čovjek sa Krivošija meni rekoše da jednog od oficira vodim na Ilino brdo da mu pokažem Perast i u Stoliv gdje se nalaze Njemci. Dao mi je dvogled da vidim u Stoliv a onda kartu. Na karti stoji iza Perasta neko mjesto Lastvica, a ja za to nikad nisam čula. Englez me pita gdje je to, a ja kažem da ne znam, da tog mjesta nema. On onda poče da viče na mene, mislio je da neću da mu pokažem. Prešli smo čitavo brdo, partizanske straže stalno nas zaustavljaju, pitaju ko je taj, što traži i ja objašnjavam a sve drhtim od straha. Kad smo kući stigli ja pitam tatu za to selo Lastvicu i on mi reče da je nekad stvarno postojalo ali ga više nema i to objasnimo Englezu. Tada Englezi otvoriše torbice da spremе da jedu. Bijeli

9 [Након повлачења Немаца 20. 11. 1944.] Ја и мама преносиле смо муницију на Леденице и тада сам видјела много мртвих Нјемца. Кад смо дошли на Леденице, оне мушкарце узели да вадe рупу, да покопају мртве Нјемце и коње који су побijени топovima. Ја сам само у једну бараку видела 12 мртвих коња, а Нјемца неznam број, преко четиростотине истребљених без руку, ногу, глава, страšan prizor. Мене је то било страшно видети на једној livadi. Зашто прави народ страда за нечију власт?

kruh, konzerve, sir, voće. Ja gladna stojim i gledam. Kad su se najeli, ostatak hrane pokupiše i baciše a meni niko ni jedno parče da ponudi.

У Милениној текстуалној стратегији преовлађују реалистички, живи, подробни и временски одређени описи ратних догађаја, свакодневне животне праксе у знаку „трпног рада“ и праксе народних обичаја (далеко од улепшаних, идеалтипских и атемпоралних модела конвенционалне етнографије), посведочени примерима њене просидбе, „углаве“ након првих избора 11. 11. 1945. и свадбе 27. 1. 1946. године (Gorunović 2014: 243–253). У опису припрема за свадбу јављају се ретке, у целом наративу можда и једине, назнаке хумора и аутоироније (реченице у курзиву) као елементи стратегије самоописивања:

Treba praviti svadbu, treba spremati prćiju, para nema, robe nema, obuće nema, samo goli život. Ja idem u Kotor sa mamom, molimo one stare trgovce ako su nešto sakrili u rat, tako nađemo materijal za jednu haljinu i jedne čarape koje su već bile istrule za zamjenu mesa, svinjsku pečenicu i suve kaštradije. Dolazi roba od Crvenog krsta i daju svakoj kući po jednu haljinu i mantil đe ima djevojaka. Moji plate mantil, a ujna haljinu ima, to je bio poklon uјčevine, a *baba od 90 godina daje mi jednu spavačicu* koju je ona dobila na poklon. Jedna kuma mi daje jednu njenu haljinu što je ona nosila kad je bila mlada, jedna tetka me pita oću li njenu haljinu od svile lila boje, ona je jedan put oblačila i više neće jer su joj braća poginula. Eto tako su bili moji pokloni i prćija, po tim starim običajima obuća se nije nosila iz roda. Tada mi *Jovo kupuje cipele dva broja veće, jer nije bilo da se nađe tačan broj*. Jovo sakuplja robu za 7 svatova, jer tada niko nije imao odijela za svatove, pa da ne bi bili kao maškare, svi 7 svatova u narodnu nošnju po našem običaju. Jovo ima plavo odijelo od vunenog štofa koje je kupio od Crvenog krsta. Trebam ja mlada da budem u bijelu vjenčanicu i veo. Nađem kod jedne žene haljinu, a kod druge velo koje su vjenčane 1938. god. I *ujnine bijele cipele od 1927. godine, starije od mene dvije godine, bile su na visoke pete tako da sam bila visočija mlada*.

Као што сам констатовала раније (2014: 213), текст у погледу језика, стила и технике приповедања има одлике које га чине сличним усменој животној историји, упркос свим разликама између медија писања и усменог казивања, између монолошке природе процеса ауто-текстуализације и дијалогске ситуације у којој се одвија интеракција између истраживача и субјекта животне приче (Malešević 2004). Израз „орални текст“, који сам тада употребила, вероватно је несрећан и у суштини погрешан, али сам као могуће оправдање имала у виду две чињенице. Прво, Милена пише „онако као што и говори“, служећи се народним, црногорско-приморским *регистром* (Митровић 2010: 44) као „животном формом“. Она умеће у своју приповедну грађу управни и доживљени туђи говор у карактеризацији, народне изреке и слободне песничке парафразе да би нагласила поенту поруке или поуке: „ђе си јадна, залуду 300, без тебе ништа“; „ни зачина ни начина“; „или је даво или су магije или нешто горе од обоје, то је судбина“; „Ми смо по 4 члана одили на радне акције. Тако се тада радило, а данас ко ће више да сруши, зема гради зема разграђује, свака сила за времена, nevolja redom ide, takve su sudbine“ итд. Друго, она нема изграђену навику или потребу да се изражава кроз писање. Њен природан модус експресије и комуникације је усмени, *говор и разговор*.

Текст је, међутим, много сложенији и дубљи у структуралном и семантичком погледу него што изгледа. Склона сам да Миленину аутобиографску стратегију „сјећања, пјевања и туговања“ посматрам као „домаћи“ вид оног типа књижевне аутобиографије који Хауарт назива „беседничким“ (*као говор, беседа и поука*). Циљ аутобиографа је дидактички, па је његова прича алегоријска утолико што тежи да на примеру једног живота репрезентује идеализовани образац људског понашања/делања. По узору на славног „претка“, приповедачица промишља нормативну идеју своје културе о *карактеру* и формулу о *доброј слави* (Odrí 1990: 24) у друштвеном памћењу: „Njegoš је рекао *blago* tome ko do vijek živi, a ja kažem svaki čovjek је sretan kojeg se rado narod sjeća i spominje po dobru“.

Наративни дискурс има поливалентна обележја која допуштају поређења са другим вербалним жанровима, какви су живи говор, реалистички опис у солидној етнографији, животна историја у антропологији и беседничка аутобиографија у књижевности. Антрополошки релевантна, идиосинкратичка обележја аутобиографске стратегије ове самоуке списатељице потичу од чинилаца контекста и идентитета: етнокултурне традиције, друштвене историје, родних улога и персоналних особина. У патријархалној средини и доминантном, мушком дискурсу етнографије у коме обичне жене, третиране као „нема“ и одсутна група, пасивна и анонимна „гомила“ (Ardener 2007; Moskovisi 1997), немају могућност да изразе сопствени субјективитет, њен животопис је куриозитет и преседан, пример описивања личног искуства и културно-историјског сведочења „одоздо“, из женске родне перспективе.

ЛИТЕРАТУРА

- Abot, Porter H. *Uvod u teoriju proze*. Prevela Milena Vladić. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Ardener, Edwin. „Belief and the Problem of Women“. *The Voice of Prophecy and Other Essays*. New York and Oxford: Berghahn Books, 2007. 72–85.
- White, Leslie A. „New Material from Acoma: Autobiography of an Acoma Indian“. *Bulletin 136, Anthropological Papers 32* (1943): 305–359. Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology.
- Gorunović, Gordana. „Telo, (ne)moć i tekst: antropološka autotografija Roberta F. Merfija“. *Antropologija 12. 3* (2012): 183–211.
- Gorunović, Gordana. *Autobiografija u kontekstu: ogled iz etnografske antropologije*. Beograd: Srpski genealoški centar – Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.
- Грдинић, Никола. „Аутобиографија – проблеми проучавања“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик 51. 3* (2003): 665–674.
- Zeitlyn, David. „Life-history writing and the anthropological silhouette“. *Social Anthropology 16. 2* (2008): 154–171.

Kasiopo, Džon T. i Vilijam Patrik. *Usamljenost: ljudska priroda i potreba za društvenom povezanošću*. Preveo s engleskog Stefan Trajković Filipović. Beograd: Clio, 2014.

Clifford, James. „Introduction: Partial Truths“. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Eds. J. Clifford and G. E. Marcus. Berkeley: University of California Press, 1986. 1–26.

Krstić, Predrag. *Filozofska životinja: zoografski nagovor na filozofiju*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

Cruikshank, Julie. *Life Lived Like a Story: Life Stories of Three Native Yukon Elders*. Julie Cruikshank in collaboration with Angela Sidney, Kitty Smith and Annie Ned. Lincoln: University of Nebraska Press, 1990.

Krupat, Arnold. *For Those Who Come After: A Study of Native American Autobiography*. Berkely: University of California Press, 1985.

Лалић, Михаило. *Зло прољеће*. Роман. Београд: Нолит, 1974.

Лалић, Михаило. *Epistolae seniles* (старачке посланице). Приредио Бранко Поповић. Београд: Српска књижевна задруга, 1995.

Ležen, Filip. „Autobiografski sporazum, dvadeset pet godina kasnije“. Prevela s francuskog Dragana Zubac. *Polja* 459 (2009). 44–54.

Litvinović, Gorjana D. *Čovek između istorijskog i ličnog vremena*. Psihološke monografije 7. Beograd: Institut za psihologiju, 2001.

Malešević, Miroslava. *Didara – životna priča jedne Prizrenke*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2004.

Митровић, Милица. *Писменост и образовање: перспектива Нових студија писмености*. Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2010.

Moskovisi, Serž. *Doba gomile* 1–2. Preveo s francuskog Nikola Bertolino. Beograd: XX vek, 1997.

Murphy, Robert F. *The Body Silent*. New York: W. W. Norton, 1990.

Nigl, Ginter. „Autobiografija – oblik i istorija književnog žanra“. Prevela s nemačkog Anja Kiš. *Polja* 459 (2009): 90–98.

Odri, Žan. *Indoevropljani*. Prevela s francuskog Ljubinka Jovanović. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.

Okely, Judith and Helen Callaway (eds.). *Anthropology and Autobiography*. ASA Monographs 29. London: Routledge, 1992.

Radin, Paul. *Crashing Thunder: The Autobiography of an American Indian*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1999.

Rosaldo, Renato. „The Story of Tukbaw: 'They Listen as He Orates'“. *The Biographical Process: Studies in the History and Psychology of Religion*. Eds. Frank E. Reynolds and Donald Capps. Hague: De Gruyter, 1976. 121–151.

Торо, Хенри Дејвид. *Валден*. Превела с енглеског Зора Миндеровић. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.

Triling, Lajonel. *Iskrenost i autentičnost*. Preveo s engleskog Branko Vučićević. Beograd: Nolit, 1990.

Howarth, William L. „Some Principles of Autobiography“. *New Literary History* 5. 2 (Winter, 1974): 363–381.

Hoefel, Rosseane L. „'Splendid Disciplines': American Indian women's ethnographic literature“. *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*. Ed. Rose De Angelis. London and New York: Routledge, 2002. 23–42.

Shostak, Marjorie. *Nisa: The Life and Words of a !Kung Woman*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.

Stein-Erlich, Vera. *Family in Transition: A Study of 300 Yugoslav Villages*. New Jersey: Princeton University Press, 1966.

Gordana Gorunović

Etnobiography of a Woman From Orahovac: Anthropological Contextual Approach to Text

Summary

The personal source (life-history document) written in the first person singular, that is analyzed in this case study, was revealed and retrieved within ethnographic research that was carried out in Orahovac, Bay of Kotor. It was written at the end of the 20th century, on her own initiative and independently of ethnographer, by a female member of the local community and key informant in the research. Therefore, this document was classified into the category of anthropological ethnobiography. Analysis of the narrative (character, technique, and topic) and discourse brought to the surface idiosyncratic features of the autobiographical strategy of this self-taught writer: similarities with the oral, current speech, ethnographic realism, life-history genre and autobiography of oratorical type. These features are anthropologically relevant, as conditioned by cultural tradition, social history, gender and personal identity.

Key words: anthropology, autobiography, ethnobiography, autobiography as speech and oratory, narrative, ethnography, Orahovac, Bay of Kotor

Примљено: 09. 02. 2016.

Прихваћено за објављивање: 20. 03. 2016.